

Előszó a Helikon Térkép és irodalom számához

Bár az irodalmi szövegek többségére igaz, hogy játszódnak valahol, esetleg szereplői vagy megszólalói még helyet is változtatnak, az irodalmiszöveg-olvasás érdeklődése egészen a 20. század elejéig nem fordult analitikus módon a fikció geográfiája, topográfiája és kartográfiája felé. Természetesen a központi kérdésnek először a fikciós helyszín és a valóságban létező tér közötti kapcsolatok számítottak úgy a szerző, mint az olvasó felől, tehát egyrészt a terület megalkotásához szükséges transzformációk visszakövetése, másrészt azon gyakorlatok elemzése, amelyek segítségével az olvasó összehasonlítja a két helyszínt. Később, az éppen uralkodó irodalomelméleti irányzatokhoz idomulva az irodalmi művek földrajza rendre terítékre került: vagy a lehetséges világok elméletével közelítették meg (empirikus irodalomtudomány), vagy a térkép és az irodalmi szöveg olvashatóságát egymás felől értelmezték (dekonstrukció), vagy az irodalmi térképet mint a hatalom mechanizmusait vizsgálták (posztkoloniális kritika) stb.

Jelen tematikus szám célja, hogy tanulmányokon és recenziókon keresztül képet adjon arról, hogy jelenleg milyen kutatások folynak az irodalmi geográfia, kartográfia és topográfia területén, azaz hogy a különböző szellemi műhelyek miként értik az irodalmi térképezést, illetve hogy mely megközelítések felől és milyen olvasásesemények mentén rajzolódnak ki a legtisztábban az irodalomtudomány és a földrajz és a térképezészet diszciplináris kapcsolódási pontjai.

A tanulmányblokkot nyitó írás László Laurától számba veszi a jelen tematikus számban közölt kutatók szélesebb teoretikus orientációját, miközben minuciózusan tárgyalja a kultúratudományok térbeli fordulatának előzményeit, a különböző térértelmezéseket zászlajukra tűző irányzatok implikációit, és ezek lehetséges metszéspontjait. Majd kifejezetten az irodalomtudomány diszciplináris forrásait kutatva, tér és irodalom relációinak történeti alakulásában emel ki epizódokat, hogy aztán az utóbbi évtized irodalmi kartográfiai projektjeit mutassa be, nem mellőzve a nemzetközi eredményeket felhasználó magyar kutatásokat sem.

Robert Tally könyvfejezete az irodalmi kartográfia diszciplinájának kínál megfontolandó értelmezési irányokat. Először az írói és a térképészi praxis közös pontjait villantja fel, így a térnek az időbe fordítását (és vice versa), a lényeges és lényegtelen, az előtérbe tolt és a háttérben maradó tényezők ábrázolását érintő döntést stb. Részkonklúziója, hogy mivel egy teret nem lehetséges a hozzá kötődő történetek nélkül megragadni, viszont egy adott helyszínen akkor is történik valami, amikor látszólag nem történik semmi, az irodalmi terek gyakorlatilag kimeríthetetlenek. Ehhez kapcsolja Tally azt a kartografikus imaginációt is, amelyben egy adott kor képzete egy adott tájról, vidékről vagy helyről, valamint a zsáner szabályai összeérnek. Tehát bizonyos műfajok megkövetelnek bizonyos topografikus kellékeket, ugyanakkor ha bizonyos műfajú regényekben találkozunk egy

tájjal, az a zsáner miatt már eleve jelentéssel telítődött. A tanulmány zárata a társadalmi jelenségeket sem mellőző kognitív térképezés lehetséges koncepciójával áll elő, amely egyszerre vonatkozik az irodalmi művekben színre vitt kor emberének és az olvasónak az orientációjára.

A kognitív térképezés módszerével indít Christina Ljungberg tanulmánya is, igaz, nem Fredric Jamesont, hanem Charles Sanders Peirce-t követve. Ljungberg a peirce-i szemiotika diagrammatikus alapjait hasznosítva próbálja a térképek olyan definícióját adni, amely magában foglalja azok diagrammatikus természetét. Az egymás után következő mini esettanulmányai mind egy-egy jellemzővel járulnak hozzá ehhez az érveléshez: a szelekció olyan redukcióként működik, amely a térkép lényeges részeit emeli ki; e lényeges részek segítenek az értelmezőnek rekonstruálni egy-egy térkép elsődleges funkcióját; hogyan szolgálhatnak ekképpen maguk a térképek is értelmező apparátusokként, illetve ezek a kísérleti eszközök hogyan viszonyulnak a gondolkodás diagrammatikus természetéhez stb. Végző soron a hibriditásra helyezve a hangsúlyt, Ljungberg a térképek és a diagramok viszonyát is diagrammatikusnak ítéli.

Franco Moretti könyvfejezete Ljungberghez hasonlóan szintén Peirce gondolatait idézi meg a diagramokról, és a gyakorlati kísérletezés fontosságát hangsúlyozza: a térképen ábrázolt tárgyak nem a valóság elemeinek leképeződései, hanem olyan potenciális hálózat alkotói, amely a tér addig nem látható folyamatait képes színre vinni. Ekképpen válhat a szimultaneitással és szinkronitással azonosított térképből irodalomtörténeti narratíva, amely az európai regény rejtekútjait igyekszik megmutatni az olvasónak. Moretti az általa választott regényekben adatolható trajektóriákat vizsgálva von le következtetéseket nemcsak abból, hogy miért válnak jelentőssé a szüzsé kezdő- és végpontjai, de abból is, hogy egyes köztes helyszínek miért maradhattak ki. Hogy válaszokat kapjon a kérdéseire, Moretti a regény cselekménye által kirajzolt térkép saját folyamatait a kor gazdasági és társadalmi jelenségeivel, illetve politikai klímájával olvassa össze. Ez utóbbiaknak a hétköznapiokba lecsapódását kapcsolja aztán össze a regények által bemutatott mindennapi gyakorlattal.

Barbara Piatti az irodalmi kartográfia és az irodalmi geográfia, valamint a geokritika és a geopoétika koncepcióit egymáshoz képest világítja meg. Az irodalmi atlaszról Morettihez hasonlóan gondolkodik, azonban markánsabban érvényesíti a komparatistikai szempontot, és sürgeti az interfilológiai vizsgálódást. Piatti ugyanakkor a digitális bölcsészettudomány felé nyitja ki leginkább azt a projektet, amelyre irodalmi kartográfiafént tekint: a geografikus információs rendszerek és az adatbázisok segítségével szerinte olyan irodalomtörténeti kérdések feltételére nyílik lehetőség, amelyek csak a Big Data korában válnak megválaszolhatóvá. Nevezetesen: hogyan funkcionálnak egymáshoz képest irodalmi tekként bizonyos kiemelt városok, tájak stb., illetve milyen konstellációkat mutatnak az azokról szóló nem fikciós szövegek(kel)?

Sheila Honess nagyívű, összefoglaló igényű tanulmányának elején a történeti áttekintés kifejezetten azt teszi mérlegre, hogy az elmúlt évtizedekben mit értett a tudományos kutatói közeg irodalom és térkép kapcsolatán. A hivatkozott forrásokból olyan bibliográfia áll össze, amelynek segítségével könnyen azonosíthatók azok a trendek, hogy mikor értették az említett viszonyt egyértelműen a helyek referenciája felől, és mikor az irodalomtudomány és a kartográfia közös gyakorlatainak a szempontjából. Dolgozata második felében Honess saját javaslattal áll elő az irodalmi kartográfiával kapcsolatban, amikor a recepcióesztétika és a „reader-response criticism” mentén közelít a térképek irodalmi szövegekben megjelenő formáihoz. Értelmezése alapján a történeti szöveg tudományának az eltérő recepció-szempontok egymáshoz képesti vizsgálata lenne a feladata, vonatkozzon az a diszciplínák viszonyára vagy az irodalmi terek előállítottóságának az irodalomtudományon belüli eltérő értelmezésére – az identitáskonstrukciótól a földrajzi imaginációig.

A recenziók közül László Laura a jelen számban olvasható Moretti-fordítás alapjául szolgáló könyvet vizsgálja a „close reading” és a „distant reading” olvasásmódok komplementaritása szempontjából. Kenderesy Anna az irodalom- és kultúratudományokban használt térképezési gyakorlatokat bemutató tanulmánykötetet vesz górcső alá, a számban többször feltűnő Tally és Westphal vállalkozásainak közös pontjaira koncentrálva. Szemes Botond Tally utópia-könyvét olvasva kitér a műfaj tér- és időbeli viszonyaira, arra, hogy a térnélküliség és a jövőidejűség miképp térképezhető fel, valamint hogy az utópia zsánere milyen lényeges hatástörténeti állomások mentén integrálható az irodalmi kartográfia diszciplináris keretei közé. Ádám Zsófia egy Edward Said munkásságát fókuszba állító könyvet mutat be Tally szerkesztésében, mely a posztkolonializmus geokritikai, geopolitikai aspektusaira hívja fel a figyelmet. Végül Keresztury Dóra szintén egy Tally által szerkesztett tanulmánygyűjteményt recenzeál, amely elsősorban az irodalomtudomány diszciplináris kötöttségei és a tételmeleti diskurzusoknak az összehangolási feltételeire és eljárás módjaira koncentrál.